

משוחררי מעשיהו 1996-1997: תמונת מצב, רצדיביזם וטיפול בקהילה

גדעון ביאלר ודר' נילי בר-סיני*

תקציר

הסקר הנוכחי, אשר עקב אחרי אסירים משוחררי מעשיהו, הושלם בסוף שנת 2000**, מתייחס ל-1,089 אסירים שהתייצבו לפני ועדת השחרורים בשנים 1996-1997. משך המעקב, מאז השחרור, נע בין חצי שנה לשש שנים. שיעור הרצדיביזם עמד על 18.4% בתום שלוש שנים, 20.5% בתום ארבע שנים, 20.8% בתום חמש שנים. המשתנים שנמצאו קשורים לרצדיביזם: גיל צעיר, השתייכות לקבוצת מיעוט, מאסרים קודמים, עבירות רכוש. רק 28% מהמשוחררים פנו עם שחרורם למימוש תכנית השיקום שהכינו במאסר. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין תכניות השיקום השונות.

מבוא

בכלא השרון, לגבי 210 האסירים שהתייצבו לפני ועדת שחרורים באותן שנים. כלא השרון שימש אז כלא גמילה ייחודי. נמצא, כי אחוז החוזרים למאסר בתוך 3.5 שנים מיום שחרורם עמד על 26.2%.

אמנם, בתי הסוהר השרון (נכון ליום עריכת המחקר) ומעשיהו הם בתי סוהר בעלי אוכלוסייה ייחודית, ושיעורי הרצדיביזם בקרב המשוחררים מהם היו נמוכים, אולי, מהשיעור באוכלוסיית האסירים הכללית. אולם, יש בהם כדי להזמין לבחינה מחודשת את ההערכות הגבוהות שנפוצו בישראל. עוד ראוי להדגיש, כי סקרים אלו הם הנתונים היחידים שיש בידינו כדי לבחון באופן השוואתי את השלכותיו של חוק השחרורים החדש על שיעור החזרה למאסר.

החזרה למאסר היא תוצאה משולבת של גורמים אישיים, חברתיים וכלכליים. ניתוח השפעתם היחסית של גורמים אלה מעסיק את הקרימינולוגיה מראשית דרכה. תקצר היריעה מלפרט את גלגולי התפיסה השיקומית.

שיעור הרצדיביזם הוא היחס בין כלל האסירים המשוחררים לבין אלו מתוכם שחזרו למאסר (או אלו שהורשעו בדיון פעם נוספת). מקובל לבדוק את שיעור הרצדיביזם בתוך מחזורי המשתחררים בשנה מסוימת, כאשר זמן המעקב אחרי השחרור הוא שנתיים לפחות. אולם, במשך שנים רבות לא נערך בישראל מחקר על שיעור הרצדיביזם. לכן, התבססו ההערכות על אחוז האסירים שזה להם מאסרם השני ומעלה. אחוז זה נחשב בטעות כמייצג את שיעור הרצדיביזם, למרות שאחוז האסירים החוזרים בקרב אוכלוסיית האסירים ברגע נתון אינו מעיד על מספר החוזרים למאסר. כך, רווחה בישראל הערכת יתר של 65%-70% (על פי התפלגות האסירים בשנים 1955-2000).

הסקר הנוכחי נערך ביוזמת גדעון ביאלר, נציג רשות שיקום האסיר (להלן: רש"א) בכלא מעשיהו, והוא סנונית שניה בניסיון משותף של רש"א והשב"ס לבדוק את שיעור הרצדיביזם האמיתי. סקר ראשון, מצומצם יותר, נערך ביוזמת יוסי וילנר¹, יועץ מחוזי ונציג רש"א

* גדעון ביאלר, הרשות לשיקום האסיר ודר' נילי בר-סיני, שב"ס.
** תודתנו נתונה לסטודנטים מהחוג לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, שעזרו באיסוף חלק מהנתונים.

אישית להמשך טיפול בקהילה לאחר השחרור ולהבטיח את רציפות הטיפול במעבר מהכלא לקהילה. בחלק מהמקרים נפגש האסיר עם העו"ס הקהילתי עוד בתוך תקופת המאסר. התכנית המתגבשת היא אישית, בהתאם לרצון האסיר ולנסיבותיו המיוחדות.

ועדת השחרורים מקבלת לידיה את תכנית השיקום, בצירוף לדו"ח סוציאלי ולדו"ח תפקוד מטעם שב"ס. בדיון נשמעים דברי הפרקליטות ודברי האסיר. ועדת השחרורים סוברנית לשחרר את האסיר שחרור מוקדם, לשחררו ברשיון עם תנאים מגבילים, או לדחות את בקשתו. במקרה של דחיית הבקשה, יכול האסיר לבקש דיון נוסף, בחלוף מספר חודשים. לאחר השחרור, עשוי האסיר לפנות או שלא לפנות למימוש תכנית השיקום שסוכמה אתו. ייתכנו, כמובן, גם מקרים שבהם האסיר המשוחרר לא היה מעוניין בתכנית שיקום ובכל זאת פנה לקבלת סיוע מנציג רש"א או עו"ס הרווחה במקום מגוריו. ברבות הימים יחזור/לא יחזור למאסר נוסף.

הצלחת השיקום מושפעת מגורמים רבים, המקיימים ביניהם יחסי גומלין מורכבים. אולם, לעתים קרובות מגבילים מחקרי רצדיביזם את עצמם לניתוח משתנים שהוכחו כמשפיעים (גיל, מין, לאום, השכלה, מאסרים קודמים, סוג העבירה, אורך המאסר), ואשר ניתן לשלוף אותם בקלות יחסית מבסיסי הנתונים של בתי הסוהר (Florida recedivism report, 2001)². המחקר הנוכחי יוצא דופן בכך, שהשתדלנו לבחון גם את הקשר בין מאפייני הטיפול בקהילה לבין שיעור הרצדיביזם. אולם, ראוי לזכור כי נקודת הראות של האסירים המשוחררים אינה מיוצגת כאן, אלא דרך עיניהם של המטפלים בשטח.

שיטת המחקר

בשלב ראשון נשלפו מארכיון רש"א תכניות השיקום של כלל האסירים, שעניינם נדון בפני ועדת שחרורים בשנים 1996–1997. הנתונים עבור כלל האסירים (n=1098) נשאבו מתוך תכנית השיקום ומתוך מחשב שב"ס, והם כוללים: משתנים דמוגרפיים (גיל, דת, מקום

די אם נאמר, שמדינת ישראל רואה את עצמה כמדינת רווחה, שיש לה מחויבות לסייע בשיקום אזרחים שסרחו. הביטוי המוחשי למחויבות זו הוא מערך החינוך, הטיפול והשיקום הפועל בתוך בתי הכלא, והקמת הרשות לשיקום האסיר לטיפול באסירים המשוחררים בקהילה. הנחת העבודה היא כי סיוע נפשי, גמילה מסמים ומאלכוהול, שיפור היכולת האישית, השלמת השכלה, רכישת מקצוע והרגלי עבודה וסיוע במציאת דיוור ותעסוקה – עשויים להקל באורח משמעותי על הסתגלותו של האסיר המשוחרר אל הקהילה.

השיקום הוא אישי, אך מימושו מסתייע בהשקעה ציבורית ניכרת. מעקב אחרי משוחררי מעשיהו, המוגדר ככלא שיקומי, עשוי ללמד מעט על תוצאות ההשקעה.

אוכלוסיית מעשיהו מונה עד 900 אסירים, שיתרת מאסרם אינה עולה על שלוש שנים. כמחציתם הגיעו ישירות למעשיהו, לריצוי מאסרים קצרים (פחות משנתיים). כמחציתם נקלטים בבית הסוהר לאחר שריצו חלק ממאסרם, הוכיחו תפקוד תקין, חזרו בזמן מחופשות ונמצאו נקיים מסמים. האסירים משובצים לעבודה בהתאם לתפקודם ולהתקדמותם במסלול השיקומי. בשלב הראשון, הם מועסקים בעבודות שירות שונות בבית הסוהר. בהמשך, הם עובדים במפעלים הנמצאים בתוך הגדר. לבסוף, עם המעבר לאגפי השיקום, הם מועסקים באופן קבוצתי או פרטני בעבודות מחוץ לכותלי הכלא. בתוך בית הסוהר, פועל מערך טיפולי של עובדים סוציאליים ומרכז חינוך. הרשות לשיקום האסיר מקיימת סדנאות ומפגשי תעסוקה לקראת שחרור.

סמוך לסיום שני שליש מתקופת מאסרו, זכאי כל אסיר להתייצב בפני ועדת שחרורים ולבקש את שחרורו המוקדם. בהתאם לחוק ולתקנות הרשות לשיקום האסיר (1987), כ-90 יום לפני מועד ועדת השחרורים, מתכנסת ועדת "מיון לשיקום". בוועדה משתתפים נציג רש"א, האסיר והעובד הסוציאלי (להלן: עו"ס) המטפל בכלא. מטרת הוועדה: להתאים לאסיר תכנית

(סוג הטיפול, תדירות, התמדה, סיבות נשירה וכו'), הערכת מצבו של המשוחרר (גורמים מעיקים, גורמי תמיכה, רמת תפקוד). הערכת התפקוד נעשתה על ידי המטפלים לגבי 126 מטופלים בלבד.

לבדיקת הקשר בין משתנים קטגוריים השתמשנו במבחן חי-בריבוע, או במבחן המדויק של פישר (כאשר ב-25% ויותר מהתאים היה מספר התצפיות הצפוי קטן מ-5). חושב מדד סיכון יחסי: היחס בין הסתברות מאורע A בתנאי B להסתברות A בתנאי המשלים ל-B (למשל, הסיכון היחסי לסיום התכנית בתנאי הוסטל יחסית לרש"א הוא המנה בין שיעור המסיימים בקרב משובצי ההוסטל ובין שיעור המסיימים בקרב משובצי רש"א). להשוואת ממוצעים של נתונים רציפים בהתפלגויות נורמליות, השתמשנו במבחן ז' ובהתפלגויות שאינן נורמליות – השתמשנו במבחן וילקוקסון האי-פרמטרי (שוויון חציונים). ניתוח קשרים בין משתנים אורדינליים חושב במתאם הדרגות של ספירמן.

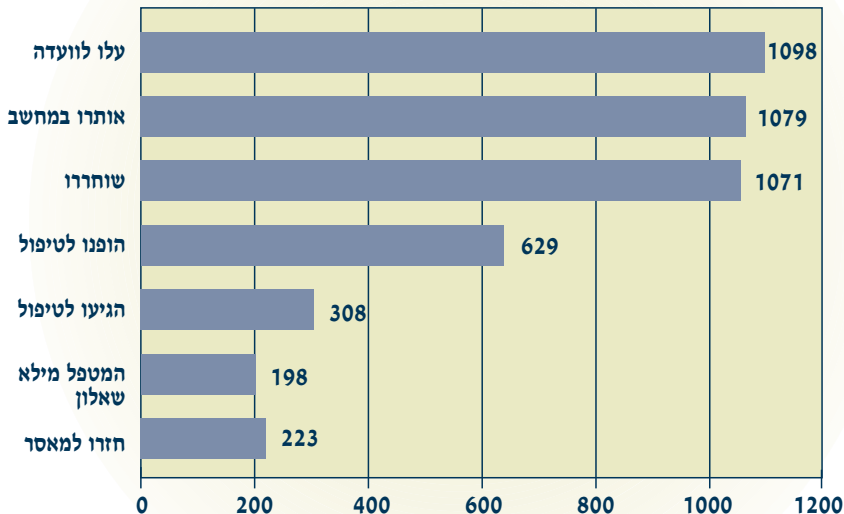
סעיפי הדו"ח מתייחסים לכלל אוכלוסיית האסירים, שהתייבבה לפני ועדת שחרורים בכלא מעשיהו בשנים '96-'97, או לחלקים ממנה, על פי הפירוט הבא:

מגורים, שנות לימוד, מקצוע, מצב משפחתי, מספר ילדים, שירות בצבא, ארץ לידה); נתוני רקע פלילי (סוג עבירה, חודשי מאסר, מספר מאסרים קודמים), תכנית השיקום. החזרה למאסר ופרק הזמן בין השחרור למאסר הבא נבדקו על פי רישומי שב"ס, נכון לתאריך 1 בדצמבר 2000.

השלב השני נערך בחודשים יולי-ספטמבר 2000 וכלל סקר טלפוני בין אנשי הטיפול שאליהם הופנו המשוחררים, במטרה לבדוק את מידת ההיענות של המשוחררים לתכניות הטיפול שקבעו בעודם במאסר. הסקר הטלפוני כלל את נציגי הרשות לשיקום האסיר או העו"סים בשירותי הרווחה ב-134 ישובים, שאליהם הופנו המשוחררים, וכן עו"סים ביחידות לשיקום נפגעי סמים, שיקום דתי והוסטלים מטעם הרשות לשיקום האסיר. נמצא, כי רק 28% (308 מתוך 1,098) פנו לקבלת סיוע מגורמי טיפול בקהילה.

בשלב השלישי, התבקשו אנשי הטיפול בקהילה למלא שאלון לגבי המשוחררים המוכרים (ביצוע תכנית ורמת התפקוד). עד דצמבר 2000 הוחזרו שאלונים לגבי 64% מהאסירים המוכרים (198 מוכרים עם שאלון, מתוך 308 מוכרים). הנתונים שנוספו: פרטי ביצוע התכנית

תרשים מס' 1: חתכים באוכלוסיית הסקר

מאפייני אוכלוסיית הסקר

משתני רקע:

אוכלוסיית הסקר היתה 1,098 אסירים, המהווים את כלל האסירים שהתייצבו לפני ועדת שחרורים בכלא מעשיהו, בשנים '96-'97. 73% מהאסירים היו יהודים; 75% מהאסירים נולדו בישראל, כ-10% במדינות חבר העמים.

הסיבה לכך: מעשיהו הוא כלא בעל רמת ביטחון מזערית (עד שלוש שנות מאסר). על כן שוהים בו בעיקר אסירים "קלים". ל-54% מהאסירים, זהו מאסרם הראשון; 50% שפוטים למאסר עד שנתיים. אולם, ממוצע אורך המאסר וממוצע המאסרים הקודמים מושפעים גם ממיעוט האסירים שנשפטו לתקופות מאסר ממושכות (5.6% שפוטים למאסר של עשר

טבלה מס' 1

משתנים רציפים	ממוצע	טווח	סטיית תקן
גיל	39.2	21-82	11.3
מס' ילדים (ידוע רק לגבי 670 אסירים)	2.89	0-12	1.96
שנות לימוד (ידוע רק לגבי 932 אסירים)	9.88	0-23	2.93
אורך מאסר* (בחודשים)	40.35	3-542	46.15
מספר מאסר*	2.15	1-13	1.77

שנים או יותר והם הגיעו למעשיהו לרצות את סוף מאסרם).

העבירה העיקרית

סוג העבירה ידוע לגבי 1,011 אסירים בלבד והוא שאוב מהדו"ח הסוציאלי שמילא העו"ס המטפל בכלא. בעבור מקרים בהם צוינו שתי עבירות, נבחרה החמורה יותר, על פי הדרוג: חיי אדם, גופו של אדם. מין, סמים, מרמה ורכוש. בטבלה מס' 2, אפשר לראות כי תמונת העבירות בכלא מעשיהו שונה במקצת מן התמונה של האסירים הפליליים בכלל שב"ס: שיעור עבירות המין ועבירות כלפי גופו של אדם כמעט כפול, שיעור עבירות ההונאה כמעט פי ארבעה ושיעור עבירות הרכוש קטן בשליש. במעשיהו היו רק שני אסירים ביטחוניים (יהודים), לעומת 7.9% אסירים ביטחוניים (רובם המכריע ערבים) בשב"ס.

כלא מעשיהו נמצא במרכז הארץ ובשל ייחודו ככלא שיקומי, הפיזור הגיאוגרפי של האסירים השוהים בו גבוה יותר מאשר בתי סוהר אחרים. האסירים התגוררו ב-134 ישובים. כ-15% מתוכם בתל-אביב, 13% בירושלים (כולל ירושלים המזרחית). 5% בחולון, 4% בלוד ובראשל"צ, 3% באשדוד, באשקלון ובבת-ים, 10.5% בחיפה והצפון ו-16% באזור הדרום. ייחוד נוסף: בכלא מעשיהו יש אגף קשישים ארצי. לכן, 17.3% מהאסירים היו מעל גיל 50 (12% בגילאי 50-60 ועוד 5.3% מעל גיל 60), לעומת 12% מעל גיל 50 בכלל שב"ס. 34% רווקים והשאר בעלי משפחות, מהם 47% נשואים.

מאפייני המאסר (מסומנים ב-*) הם משתנים, שהתפלגותם בעלת "זנב ימני", כלומר: הממוצע הושפע על ידי נתונים קיצוניים לצד אחד.

טבלה מס' 2: התפלגות העבירות בכלא מעשיהו בהשוואה לכלל שב"ס ולכלל השרון

מעשיהו 1996 (כלא שיקום)	כלל שב"ס 1996 (כולל ביטחוניים)	השרון 1996 (כלא גמילה)	העבירה
6.2%	5.1%	3.6%	כלפי חיי אדם
15.5%	7.1%	18.5%	כלפי גופו של אדם
9.9%	5.8%	0.4%	עבירות מין
19.9%	20.7%	46.9%	עבירות סמים
12.3%	3.4%	2.9%	מרמה, הונאה
26.3%	32.2%	27.6%	כלפי הרכוש
9.6%	12.8%	0%	סדר ציבורי
0.2%	7.9%	0%	עבירות נגד בטחון המדינה
0.1%	5.0%	0.1%	אחרות
100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ

לנסיבותיו האישיות של כל אסיר ולמוטיבציה שלו. תוכנית השיקום אמורה להשפיע על החלטת ועדת השחרורים. מעניין, אפוא, לבחון את השפעתה בפועל:

תכנית השיקום והחלטות ועדת השחרורים
לאסירים העומדים לעלות לוועדת שחרורים מוצעות תכניות שיקום שונות, בהתאם

טבלה מס' 3: תכניות השיקום והחלטות ועדת השחרורים

n	%	אסירים שלא אותרו במחשב	שחרור מיוחד*	שחרור מוקדם	שחרור ברשיון	ריצוי מלא	תכנית השיקום
337	30.7%	4	6	14	285	28(8.3%)	רש"א
34	3.1%		1	2	23	8(23.5%)	שיקום דתי
33	3.0%	1	2	3	22	5(15%)	אחר
41	3.7%	1	0	1	35	4(9.8%)	יח' סמים
149	13.6%	1	2	12	116	18(12%)	מח' רווחה
30	2.7%		1	2	26	1(3%)	ק. מבחן
3	0.3%		1		2	0	הוסטל
2	0.2%		0		2	0	קהילה טיפולית
190	17.4%	3	11	20	140	16(8.4%)	לא מעוניין בטיפול
279	25.4%	9	19	19	203	29(10.3%)	אין תכנית מוגדרת
1098	100%	19	43	73	854	109	סה"כ האסירים
100.0		1.7	3.9	6.6	77.8	9.9	% האסירים

* שחרור מיוחד כולל: 1 - צו השר, 6 - צו שופט, 1 - חנינה, 4 - הקלה בעונש, 2 - ועדה צבאית, 19 - שחרור נציב, 1 - תשלום חוב, 1 - גירוש

בטיפול – ריצו מאסר מלא. אפשר לטעון, כי הפנייה לרש"א לא שינתה באופן מהותי את הסיכוי לקבל מהשופט שחרור מוקדם. אולם, ראוי להדגיש כי בשנים '96–'97 עדיין לא היה שימוש נרחב בתכנית פיקוח, כפי שהיא מתחייבת מחוק השחרורים החדש.

חזרה למאסר (רצדיביזם)

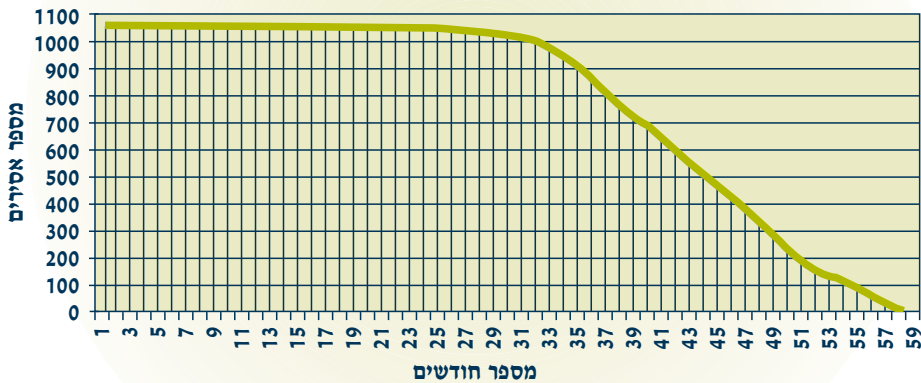
נתונים על מאסרים חוזרים נלקחו מתוך מחשב שב"ס, בתאריך 1 בדצמבר 2000. אותרו 1,079 אסירים מתוך 1,098 האסירים שעלו לוועדה. נמצא כי שמונה עדיין שהו במאסר (לא סיימו את המאסר המלא, או קיבלו מאסר מצטבר נוסף), ו-1,071 אסירים שוחררו. המשוחרר הוותיק ביותר השתחרר בדצמבר 1995 וה"רוק" ביותר השתחרר במאי 2000. משך המעקב, מאז השחרור ועד לתאריך הבדיקה במחשב, מגיע לחמש שנים (60 חודשים), כפי שניתן לראות בגרף שלהלן:

למרות שכל האסירים שהגיעו לוועדת שחרורים נפגשו עם נציג רש"א, אפשר לראות בטבלה מס' 3 כי רק 57% מהם (629) הכינו תכנית שיקום. אולם, 90% מהאסירים זכו לקיצור מאסרם, בין שהכינו תוכנית שיקום ובין שלא. כל המופנים להוסטל ולקהילה טיפולית שוחררו ברשיון, ונראה כי השופטים נותנים אמון רב בתכניות אלו – אולם מדובר רק ב-0.5% מהמשוחררים.

יחד עם זאת, חסרי התכנית מהווים 70% ממקבלי השחרור המיוחד, 53.4% ממקבלי שחרור מוקדם בלא תנאים, 40.2% מאלו שקיבלו שחרור ברשיון. אפשר לנחש, כי ככל שהנסיבות (גיל, סוג העבירה, אורך המאסר, נסיבות משפטיות) תומכות בקיצור המאסר, האסירים אינם רואים צורך בהכנת תכנית שיקום.

8.3% מהאסירים שהופנו לרש"א – כמו גם 8.4% מתוך אלו שהצהירו שאינם מעוניינים

תרשים מס' 2:
חודשי מעקב מזמן השחרור
(מס' משוחררים מצטבר)

נמצאו במהלך המאסר השני (2.4%). שני אסירים משוחררים הספיקו להיכנס למאסר נוסף בפעם השלישית (0.2%) מספר החודשים הממוצע מהשחרור ועד למאסר הראשון: 19.4 חודשים (טווח: 1-52, סטיית תקן: 19.9)

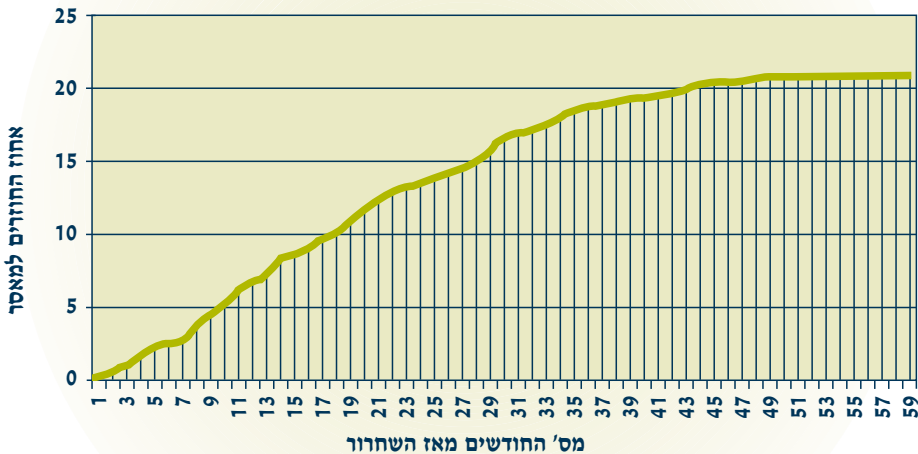
67 משוחררים (6.3%) נאסרו מחדש בתוך השנה הראשונה לשחרורם. 141 משוחררים (13.2%) חזרו למאסר בתוך שנתיים, 196 משוחררים (18.3%) בתוך שלוש שנים. אם כן, קצב החזרה למאסר הוא בסביבות 6-7% בשנתיים הראשונות. בשנה השלישית מצטרפים עוד 5%. החל מהשנה הרביעית, יש האטה משמעותית בקצב החזרה למאסר.

לגבי 910 אסירים, חל תאריך השחרור לפחות שלוש שנים לפני הבדיקה; 867 אסירים היו משוחררים לפחות ארבע שנים; 362 אסירים היו משוחררים עד חמש שנים. רק 20 אסירים היו משוחררים פחות משנתיים.

לא חזרו למאסר: 79.2% (848 מתוך 1,071), אם כי 18 מתוכם נעצרו פעם אחת לפחות. ממוצע השהייה "בחוף" – 44 חודש.

חזרו למאסר: 20.8% (223 מתוך 1,071), לפי הפירוט הבא: 195 משוחררים סיימו מאסר נוסף או נמצאו במהלכו (18.2%). 26 משוחררים סיימו שני מאסרים נוספים, או

תרשים מס' 3:
שיעור המועדות
(האחוז המצטבר של חוזרים למאסר לאורך זמן)

מאפייני החוזרים למאסר

הניתוח שלהלן, מציג את ההבדלים שנמצאו בין מאפייני החוזרים למאסר (n=223) לעומת

המשוחררים שלא חזרו למאסר (n=848). בדקנו את כל משתני הרקע הדמוגרפי והעברייני וכן את תכנית הטיפול המוצעת.

טבלה מס' 4: מאפייני החוזרים למאסר

המשתנה	מובהקות	ממצאים
גיל	0.0001 >	גיל ממוצע 37 אצל רצדיביסטים, לעומת 40 (ממוצע) אצל הלא-חוזרים למאסר
		% בקרב הלא-חוזרים למאסר % בקרב רצדיביסטים קבוצת גיל
		18% 23% 18 עד 25
		60% 64% 45-26
		14% 11% 55-45
		8% 2% מעל 55
השכלה	0.0015	קצת פחות מ-10 שנים אצל החוזרים, קצת מעל 10 שנים אצל הלא-חוזרים
אזור מגורים	0.0001 >	32% מתושבי מחוז הצפון; 27% ממחוז הדרום; 16% בקרב תושבי ת"א
סוג ישוב	נטייה לא מובהקת	נטייה למועדות גדולה יותר בערים קטנות ובפריפריה מאשר בערים הגדולות
לאום	0.0094	סיכון יחסי ללא יהודי גבוה פי 1.65 (ראה תרשים להלן)
שרות צבאי (יהודים)	0.0005	שיעור החוזרים למאסר בקרב אלו שלא שירתו בצבא עומד על 33%, לעומת 17% חוזרים למאסר בקרב בוגרי שירות חלקי או מלא
סוג העבירה	0.0007	המועדים ביותר הם עברייני רכוש, עבירות נגד אדם (כ-30%). שיעור המועדים בקרב עברייני סמים ומרמה הוא כ-20%, ובקרב עברייני מין מועדות של 11% (ראה תרשים)
אורך מאסר	0.004	ממוצע תקופת המאסר של הרצדיביסטים קצר ב-12 חודשים מממוצע הלא-רצדיביסטים (30 חודשים לעומת 42 חודשים)
		% בקרב הלא-רצדיביסטים % בקרב רצדיביסטים אורך מאסר
		26% 31% עד שנה
		37% 42% 13-36 חודש
		19% 16% 37-60 חודש
		13% 9% 5-10 חודש
		5% 1% מעל 10 שנים
מספר המאסר	0.0001	2.6 (ממוצע) אצל הרצדיביסטים, לעומת ממוצע של 2.0 בקרב הלא-חוזרים

המשך טבלה מס' 4

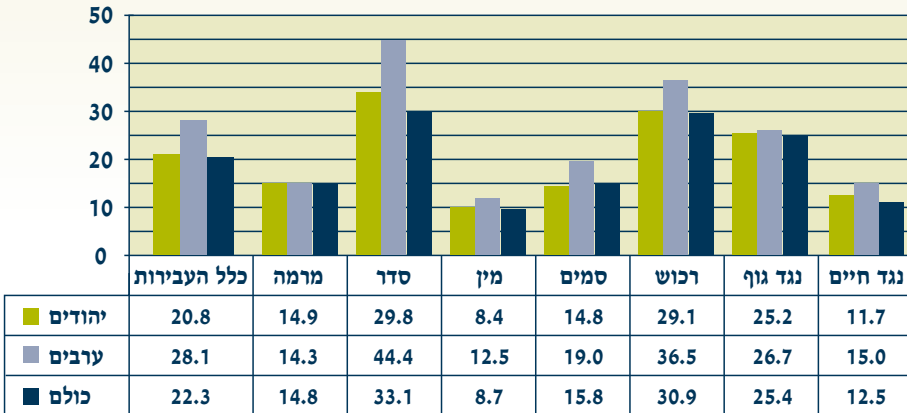
ממצאים		מובהקות	המשתנה
מס' מאסרים	% בקרב רצדיביסטים	% בקרב הלא-רצדיביסטים	
מאסר ראשון	42%	60%	
מאסרים 2-3	32%	24%	
מאסרים 4-6	22%	13%	
מאסרים 7-13	4%	4%	
33% מתוך המרצים את מלוא עונשם חוזרים למאסר, לעומת 20% מהאסירים שקיבלו שחרור מוקדם (על סוגי השונים)		0.01	סוג השחרור
שיעור החוזרים למאסר אפסי בקרב מטופלי ההוסטל, ונמוך במיוחד בקרב מטופלי השיקום הדתי (רק 12%)		לא מובהק	הטיפול המוצע
22% מהפונים לטיפול חזרו לכלא, לעומת 20% בקרב אלו שלא פנו לטיפול		לא מובהק	מימוש תכנית

הערות לטבלה מס' 4:

- שיעור הרצדיביזם גבוה יותר בקרב עברייני רכוש וסמים (כ-30%). אולם, יש לזכור כי עבירות מין ומרמה הן עבירות קשות לחשיפה ולכן שיעור המועדות הנמוך אינו מעיד על "גמילה" מהעבריינות.
- אין הבדלים מובהקים בין תוצאות תכניות השיקום השונות. (אפשר להבחין בשיעור מועדות נמוך אצל הפונים לטיפול בהוסטל, בשיקום הדתי ואצל קצין מבחן, אך מספר המופנים הקטן מגביל את אפשרויות הניתוח הסטטיסטי).
- אין זה מפתיע לראות, כי המשתנים המייחדים את אוכלוסיית מעשיהו (גיל, אורך מאסר, מספר מאסר, סוג העבירה), הם המשתנים הקשורים באופן המובהק ביותר לאי-חזרה למאסר ועשויים להסביר את שיעור הרצדיביזם הנמוך בכלא זה. אולם, חשוב להדגיש כי מצבור משתנים עשוי להשפיע גם בכיוון ההפוך: הסיכון היחסי של לא-יהודי לחזור למאסר גדול פי 1.65 מהסיכון של יהודי. ואכן, משתנה הלאום הוא משתנה מתווך המשפיע גם על אזור המגורים, סוג היישוב, שירות צבאי, ההשכלה ומקצוע, סוג הטיפול המוצע בקהילה ועוד.

בתרשים שלהלן, ניתן לראות כי השפעת הלאום עקבית מעבר לכל סוגי העבירות, למעט עבירות מרמה:

תרשים מס' 4: אחוזי החוזרים למאסר, לפי לאום וסוג עבירה

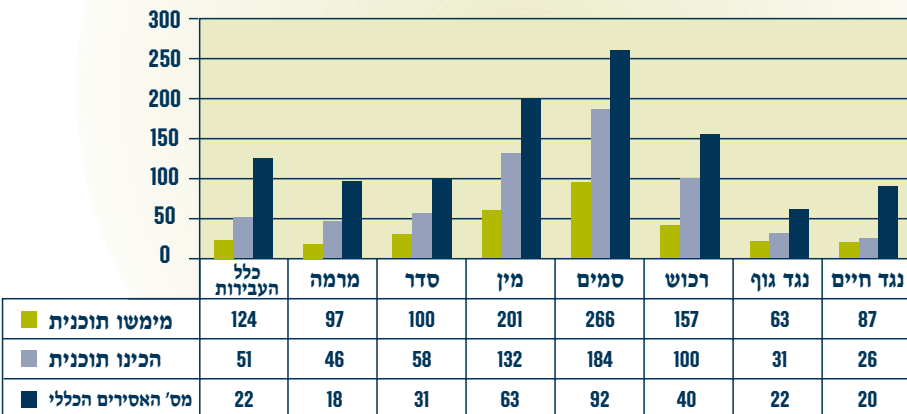

להשתחרר, הכינו תכנית שיקום בקהילה ורק 28% מהמשוחררים (308) אכן הגיעו לטיפול. בתרשים שלהלן, אפשר לראות, כי תהליך הפחתה כזה מתרחש בכל סוגי העבירות:

הטיפול בקהילה מאפייני הפונים לטיפול

רק 57% מכלל 1,098 האסירים, שעמדו

תרשים מס' 5: היענות לטיפול לפי סוג העבירה

אולם, השוואת ה"פונים לטיפול" לעומת ה"לא פונים" עשויה להצביע על כיווני תשובה אפשריים. ההבדלים העיקריים מוצגים בטבלה שלהלן:

הסקר הנוכחי לא פנה אל המשוחררים עצמם, ולכן אינו יכול להציע את ההסבר שלהם לשאלה, מדוע לא פנו למימוש תכנית השיקום שהכינו.

טבלה מס' 5: מאפייני הפונים לטיפול לעומת אלו שלא פנו לטיפול

פונים n=308	לא פונים n=892	מובהקות	המשתנה
36% מה"אחרים" (אלמן, גרוש, חי בנפרד)	רווקים ונשואים (רק 25% פונים)	0.013	מצב משפחתי
33% מקרב היהודים	לא יהודים (רק 14% פונים)	0.0001	לאום
פונים יותר ילידי ישראל ואסיה	ילידי חבר העמים ואירופה	0.000	ארץ לידה
בסביבות 25% מתושבי הערים הגדולות מעל 30% בערים הקטנות ובפריפריה 40% בערים בינוניות		0.0116	סוג ישוב
36% מתושבי אזור הדרום 52% מתושבי אזור הצפון	רק 22% מתושבי אזור תל-אביב ותושבי מזרח ירושלים	0.0001	איזור מגורים
12-4 שנות לימוד (96% מהפונים)	כל האנלפבתים (17 איש) כ-90% מבעלי השכלה על-תיכונית	ההבדל בפיזור, לא במוצע	שנות לימוד
עברייני סמים (28% מהפונים לעומת 20% בקרב הלא-פונים) עברייני מרמה (8% מהפונים לעומת 155 בקרב הלא-פונים)		0.0021	סוגי עבירות
2.6 במוצע	5 במוצע 77% מאלו שזה מאסרם הראשון (453)	0.0001	מספר מאסר
54 חודש במוצע	40 חודש במוצע	0.0001	אורך מאסר
ייצוג גדול לשיקום דתי (79% מהמופנים)	87% מה"לא-מעוניינים" (166 מ-190)	0.0001	התוכנית המוצעת
ייצוג גדול ליחידות סמים (53% מהמופנים)	85% מ"תכנית לא מוגדרת" (233 מ-279)		
ייצוג בינוני לרש"א (35% מהמופנים)			
74% לא חזרו למאסר נוסף 22% חזרו למאסר נוסף 2% חזרו למאסר שני או שלישי (3% נעצרו)	79% לא חזרו למאסר נוסף 17% חזרו למאסר נוסף 3% חזרו למאסר שני או שלישי (1% נעצר)	0.024	מועדות

הערכת המטפלים את יעילות הטיפול

יש הסוברים, כי שיעור החזרה למאסר הוא קריטריון נוקשה מדי, המתעלם מתהליך השיפור ובודק רק את ה"שורה התחתונה". משום כך, נעשה ניסיון לתת את הדעת על האופן, שבו העובדים בשטח מעריכים את תפקוד האסירים המשוחררים שבטיפולם, ואת הגורמים המשפיעים עליו. לצערנו, המטפלים מילאו שאלונים רק לגבי 198 מתוך 308 האסירים המשוחררים, שהיו מוכרים להם. (בתוך השאלונים שהוחזרו, חלק מהשאלות לא זכו לתשובה). למרות זאת, מצאנו לנכון להציג את הנתונים, משום שלא נמצא הבדל בין המשוחררים ה"מוכרים עם שאלון" לבין ה"מוכרים בלי שאלון" במשתנים העיקריים: גיל, שנות לימוד, מצב משפחתי, מספר ילדים, אורך מאסר, מספר מאסר, לאום, מועדות, מקצוע, ארץ לידה, סוג עבירה, סוג שחרור. לא נמצאו "משתנים מבלבלים" (confounders) העלולים להשפיע על פירוש הממצאים. לכן, אפשר להניח שהשאלונים שהוחזרו מייצגים את כלל הפונים לטיפול.

התמדה בטיפול ורצדיביזם

רק ב-106 שאלונים (54% מתוך 198 שאלונים) היו תשובות, שהתייחסו לעניין ההתמדה בטיפול. אולם, התמונה העולה מצביעה בבירור על רצדיביזם נמוך בהרבה בקרב המתמידים בטיפול:

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הקבוצות בגיל הממוצע ובמספר הילדים. מעניין לציין, כי לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות גם בנוגע לסוג השחרור מהכלא: משוחררים ברשיון אינם פונים יותר ממשוחררים אחרים.

1,079 האסירים התגוררו ב-134 ישובים שונים. לעניין הקשר בין ההיענות לטיפול לבין אופי הישובים, ראוי להוסיף כי:

■ ב-56 ישובים קטנים, שאין בהם נציג של הרשות לשיקום האסיר, היה רק אסיר משוחרר אחד (ממעשיהו). ב-26 הישובים היהודיים הכירו 57% מהאסירים שהיו אמורים להגיע לטיפולם. ב-30 הישובים ערביים, הכירו רק 23% מהאסירים שהופנו אליהם.

■ בישובים עירוניים בינוניים וגדולים, שיש בהם רכז של הרשות לשיקום האסיר (כפר סבא, רעננה, ירושלים, נצרת, עכו, אשקלון ואשדוד), נע שיעור הפניות בטווח 50%-90%. שיעור זה גבוה יותר מממצאי הסקר, שנעשה ברשות לגבי השנים 1996-1999, שם עמד שיעור הפנייה על 45%.

טבלה מס' 6: התמדה בטיפול ורצדיביזם

משך הטיפול	% החוזרים למאסר	סה"כ	לא חזרו למאסר	חזרו למאסר
נשרו (תוך 3 חודשים)	36.1	61	39	22
עדיין בטיפול	10.0	20	18	2
סיימו טיפול	4.0	25	24	1
סיכום כולל	23.5	106	81	25

לחזור לכלא מהר יותר (לא נמצא קשר
כזה לגבי הלא-חוזרים).

ממצאים אלו מעידים גם על אמינותו של מדד
התפקוד.

מדד התפקוד ומאפייני הטיפול

חקירת הקשר בין מדד התפקוד לבין מאפיינים
שונים של הקשר הטיפולי – חייבת להביא
בחשבון את מספר סייגים.

הסייג הראשון הוא עקרוני: יש יחסי "ביצה
ותרנגולת" בין יכולת התפקוד של האסיר לבי
הטיפול המוצע לו.

הסייג השני מתייחס לעובדה, שאוכלוסיית
משוחררי מעשייה "קלה" יותר מאוכלוסיית
עבריינים רגילים, וכבר הראינו כי שיעור
הרצדיביזם שלה נמוך במיוחד, אף כי רוב
האסירים לא נעזרו בתוכניות שיקום. למרות
הסתייגויות אלו, נבחנו שלושה היבטים
מרכזיים בטיפול:

א. מאפייני התכנית

סוג התכנית: ציון תפקוד גבוה ביותר ניתן
למטופלים בתכניות האינטנסיביות – השיקום
הדתי (כל המטופלים), ההוסטל (75%)
והקהילה הטיפולית (67%), אלא שמספר
המשוחררים בתכניות אלה מאוד נמוך.
בתכניות לא אינטנסיביות, אליהן מופנים רוב
המשוחררים – ניתן מדד תפקוד גבוה לחלק
קטן יותר מהמטופלים: 54% ממטופלי רש"א,
29% מהמטופלים ביחידות סמים ו-43%
ביחידות רווחה.

מתכונת הטיפול: כ-63% מהמשתתפים
בטיפול קבוצתי קיבלו מדד תפקוד גבוה,
לעומת כ-39% בטיפול פרטני ו-31% בטיפול
זוגי ($p=0.066$).

חוזרה: הסיכון לציון תפקוד נמוך בקרב
מטופלים ללא חוזה גבוה פי 2.84 לעומת בעלי
חוזה. ($n=39, p=0.004$)

מהירות הפניה: יש אינדיקציה לא מובהקת
לקשר בין פניה מוקדמת לבין מדד תפקוד גבוה.

על רקע זה, חשוב לאפיין את ה"נושרים":

■ משכי המאסר של הנושרים קצרים יותר
בממוצע (39 חודשים לעומת 65 אצל
המסיימים).

■ לא יהודים נשרו יותר מיהודים (71%
לעומת 56% - $p=0.15$)

■ עברייני מין נשרו פחות מאחרים (33%
נשירה לעומת ממוצע של 56.6%
באוכלוסייה כולה).

■ אין הבדל מובהק בין התכניות מבחינת
אחוז הנשירה, אף כי בתוכניות הטיפול
האינטנסיביות (הוסטל, קהילה טיפולית,
קיבוץ, מרכז יום ושיקום דתי), שיעור
הנושרים עומד על 53%, לעומת 56%
בתוכניות לא אינטנסיביות (רש"א, רווחה,
קצין מבחן, "אחר").

■ ראוי להעיר, כי 42 משוחררים היו קשורים
בחוזה טיפולי בנוסח תוכנית הפיקוח של
החוק החדש. שיעור הנושרים בקרב בעלי
החוזה היה נמוך באופן משמעותי משיעור
הנשירה בקרב חסרי החוזה (42% לעומת
64% - $p=0.02$).

מדד התפקוד ורצדיביזם

העו"ס המטפל בקהילה, התבקש להעריך את
תפקוד המשוחרר בארבעה תחומים: תפקוד
כללי, עבודה, שימוש בסמים ופעילות עבריינית.
נגלל ריבוי התצפיות החסרות, יצרנו "מדד
תפקוד" משולב מפרטי ארבע השאלות. ניתן
היה לחשב מדד תפקוד ל-126 משוחררים
בלבד. למרות המדגם המצומצם, נמצאו קשרים
מובהקים בין מדד התפקוד והרצדיביזם:

■ מדד התפקוד נמצא בקשר מובהק עם
הרצדיביזם: 95% מהמשוחררים, שהוגדרו
כמתפקדים טוב לא חזרו למאסר, לעומת
58% מאלו שהוגדרו לא-מתפקדים וחזרו
למאסר ($p<0.001$).

■ לגבי הרצדיביזם, התקבל מתאם
מובהק ($r=0.34, p=0.0001$) בין מדד
התפקוד לבין זמן החזרה למאסר. כלומר:
משוחררים, שתפקודם מוערך כירוד, נוטים

גבוהות, ורק אצל 27% מקרב אלה עם ציפיות נמוכות. ($p < 0.001$).

נראה, אפוא, כי הערכות המטפלים עשויות להיות בבחינת נבואה שמגשימה את עצמה.

ג. מאפייני המטופלים, כפי שתוארו על ידי המטפלים:

צורך סובייקטיבי: אין קשר מובהק בין הצרכים שהמשוחרר הביע (גמילה, כסף, סיוע בדיור, תעסוקה) לבין מדד התפקוד.

ציפיות עצמיות: לא נמצא קשר בין מדד התפקוד לבין רמת הציפיות העצמיות, כפי שהשתקפו בעיני המטפל.

גורמי תמיכה: התפקוד נוטה להשתפר עם עלייה בתמיכה מצד המשפחה, אולם מתאם מובהק נמצא רק עבור תמיכה החברה ובמידה חלשה יותר עבור ספונסר ב-NA.

גורמים מעיקים: הגורמים, שנמצאו קשורים באופן מובהק לתפקוד, הם: שימוש בסמים, סביבה חברתית ובמידה פחותה, בעיות במשפחה. (לגבי חובות כספיים, בעיות בריאות נפש – אין מספיק נתונים).

אם כן, למרות אמינותו של מדד התפקוד, לא נמצאו קשרים מעניינים בינו לבין מצוקות המטופל כפי שהם נתפסות בעיני המטפלים.

מידת ההשתתפות: 63% מהמשתתפים באופן אקטיבי דורגו כמתפקדים טוב לעומת 20% בקרב הלא משתתפים.

התמדה: מדד תפקוד גבוה קשור באופן מובהק להתמדה. 80% ממסיימי התכנית הוגדרו כמתפקדים טוב ורק 8% מהנושרים בחודש הראשון דורגו כמתפקדים היטב ($p = 0.0002$).

לא נמצא קשר בין מדד התפקוד לבין סיוע ספציפי (סמים, משפחה, צרכים ראשוניים), או לבין תדירות המפגשים.

ב. הערכות המטפלים

היכרות קודמת: מטפלים שהיתה להם היכרות קודמת חיובית עם המשוחרר, נטו להעריך את תפקודו כטוב יותר. 69% מהפונים, שהיתה להם היכרות חיובית קודמת עם המטפל, קיבלו מדד תפקוד גבוה, לעומת 49% בקרב פונים ללא היכרות קודמת. רק 13% מבין אלו שהיתה להם היכרות קודמת שלילית עם המטפל, קיבלו מדד תפקוד גבוה ($p = 0.02$).

ניסיונות שיקום בעבר: יש נטייה לא מובהקת למדד תפקוד גבוה יותר אצל פונים, שלא היו להם ניסיונות שיקום קודמים.

ציפיות המטפל: מדד תפקוד גבוה נמצא בקרב כ-72% מהפונים, שהיו לגביהם ציפיות

דיון וסיכום

בבואנו לסקור את הממצאים העיקריים, יש לזכור כי כלא מעשיהו – בהיותו כלא שיקומי בדרגת בטחון מזערית – אינו מייצג את הממוצע בבתי הסוהר בכלל שב"ס: 54% מהמשוחררים ריצו מאסר ראשון, 88% מהם ריצו מאסר קצר (עד שנתיים וחצי), 17.3% מהם היו מעל גיל 50. שיעור הנקיים מסמים גדול יותר מאשר בבתי כלא אחרים. מאפיינים אלו, כפי שראינו, מצמצמים את הסיכון לחזור למאסר ומגדילים את הסיכוי לקבל שחרור מוקדם. המוטיבציה להשתתף בתכניות שיקומיות לאחר המאסר יורדת בהתאם. לא ייפלא, אפוא, כי רק 28% מכלל המשוחררים פנה להמשך טיפול בקהילה. שיעור היענות זה נמוך בהרבה מ-38.5% הפניה לטיפול, שנמצא בסקר מצומצם יותר שערך גרעון ביאלר לגבי 10 ישובים באיזור השפלה, בשנים 1988-1993 (לא פורסם).

30% מהמועמדים לשחרור הופנו לרש"א, 14% ללשכות הרווחה, 4% ליחידות לטיפול בנפגעי סמים, 3% לפיקוח קצין מבחן, 0.5% להוסטל ולקהילה טיפולית. בסך הכל, 57% מכלל המועמדים לשחרור הכינו תכניות שיקום, 43% לא הכינו תכנית שיקום ספציפית.

היעדר תכנית לא השפיע במיוחד על ועדת השחרורים. 40% מהמשוחררים ברשיון, 54% ממקבלי השחרור המוקדם (ללא תנאים) ו-70% ממקבלי השחרור המיוחד לא הגישו לוועדה כל תכנית. אפשר להסיק, כי כאשר האסיר מעריך כי הנסיבות (גיל, סוג העבירה, אורך המאסר, נסיבות משפטיות, רקע אישי) יספיקו לשחרורו המוקדם, אין הוא רואה צורך בהכנת תכנית שיקום. בפועל, רק 28% מהמשוחררים פנו למימוש תכנית השיקום שלהם. למרות זאת, שיעור החוזרים למאסר כתום ארבע שנים מיום שחרורם, עומד על 20.8% בלבד.

שיעורי החזרה למאסר גבוהים יותר בקרב רווקים, צעירים, בני מיעוטים, בעלי השכלה נמוכה, תושבי מחוז הצפון והדרום, בערים הקטנות ובפריפריה, בעלי נטייה פלילית (מספר מאסרים גבוה, עבירות רכוש וסמים). מאפיינים אלו נמצאו גם במחקרים אחרים בארצות המערב והם עשויים להשפיע על החלטת ועדת השחרורים. ואמנם, שיעורי החזרה למאסר גבוהים יותר בקרב אלו שרצו מאסר מלא (33% לעומת 20% בקרב אלו שזכו לקיצור מאסרם). אולם, קשה להסיק מכך על קשר סיבתי: מחד, ייתכן שהוועדה זיהתה נכונה את גורמי הסיכון. מאידך, ייתכן כי המאסר המלא דלדל את מקורות התמיכה והגביר את מה שמכונה בשפת האסירים "מרמור" וכך, אולי, גדלה המוטיבציה לבצע עבירות נוספות.

שיעור החוזרים למאסר גבוה יותר בקרב אסירים שנשפטו למאסרים קצרים, מה שעשוי לתמוך ברעיון שכוח ההרתעה של המאסר טמון באורכו.

למרבה האירוניה, שיעור החוזרים למאסר גבוה יותר בין הפונים לטיפול (24%), לעומת אלה שלא פנו לטיפול (20%). אולם, ראוי להדגיש כי ההבדל אינו מובהק וכי מאפייני המועדות חריפים יותר אצל הפונים לטיפול. ולכן לא ייפלא, שהם נוטים לחזור למאסר. אפשר להניח, כי המשוחררים עצמם מזיהים את גורמי הסיכון ופונים לעזרה – אולם לא רבים מהם מסוגלים להתמיד. מתוך הנתונים שנאספו, מסתבר כי טיפול קבוצתי, חוזה טיפולי, היכרות חיובית קודמת עם המטפל והתמדה בטיפול – עשויים לתרום באופן משמעותי להצלחת השיקום.

הנתונים שנאספו בסקר הנוכחי, אינם מספיקים כדי לנתח את תרומתם של הרגלי העבודה שנרכשו בכלא. יחד עם זאת, מתוך המשוחררים שקיבלנו לגביהם שאלונים, מסתמנת מגמה חשובה: שיעור הרצדיביזם של בוגרי ההוסטל בשב"ס הוא אפס, שיעור המועדות של בוגרי השיקום הפרטני 13% – זאת בהשוואה ל-20.8% בכלל המדגם. אולם, אין להסיק על קשר סיבתי, כי יכול להיות שלתכניות אלו מופנים האסירים ה"קלים" יותר.

לא נמצאו הבדלים סטטיסטיים מובהקים בשיעור המועדות של המטופלים בתכניות השיקום השונות בקהילה. הסיבה לכך היא השונות הגדולה ומספר האסירים הרב המופנה לתכניות הלא אינטנסיביות (רש"א, רווחה), לעומת ההומוגניות היחסית והמספרים הקטנים בתכניות האינטנסיביות (הוסטל, קיבוץ). בכל זאת, ראוי לציין כי שיעור החוזרים למאסר בין בוגרי ההוסטל בקהילה הוא 0 ושיעור החזרה למאסר בקרב מטופלי השיקום הדתי הוא 12% בלבד. גם כאן עשויה לצוץ השאלה של הסיבה והמסובב, ורק מחקרים נוספים יכולים להבהיר את הקשרים הסבוכים והשפעות הגומלין בין נתוני האסיר, התכנית שהוצעה לו וסיכויי חזרתו למאסר.

שיעור הרצדיביזם שמצאה חסין (1989) בקרב האסירים ששחררו בעקבות החנינה בשנת 1967, עמד על 57.2% אחרי שלוש שנים, 75.4% אחרי חמש שנים, 89.6% אחרי שבע שנים. בסקר הנוכחי נמצא שיעור של 18.4% בתום שלוש שנים, 20.5% בתום ארבע שנים, 20.8% בתום שש שנים. מובן מאליו, שחלק מהפער נעוץ בשיטת המחקר ובנסיבות (אוכלוסיית מעשייה לעומת כלל המשוחררים, חנינה לעומת ועדת שחרורים). אך גורמים אלו מתגמדים לנוכח השינויים הדרמטיים, שחלו בחברה הישראלית במשך 30 השנים שחלפו.

יש טוענים, כי הירידה ברצדיביזם היא מגמה עולמית. בטכסס, למשל³, ב-1992 דובר על 49 אחוזי רצדיביזם, ב-1996 על 33%, וב-1997 על 31%. שם מייחסים את הירידה להחמרת מדיניות הענישה, להחמרת הקריטריונים לשחרור מוקדם וגם לתכניות החינוך בכלא. מגמות כאלה ניכרות גם בישראל, אולם אין בכוחו של סקר יחיד לתמוך בהשערות על יעילותן. רק מאמץ שיטתי לאסוף נתונים לאורך שנים יאפשר לעשות את ההשוואות הדרושות לניתוח הסיבתי.

ביבליוגרפיה:

חסין, י. (1989). הערות לעניין שיקום אסירים משוחררים, שיקום אסירים בקהילה. בתוך עיונים בקרימינולוגיה, 4, האגודה הישראלית לקרימינולוגיה. הוצאת פייקה; ת"א.

הערות:

1. וילנר, י. סקר משוחררי כלא השרון בשנים 1977-1996, טרם פורסם.
2. אתרי האינטרנט של שירות בתי הסוהר באנגליה, ארה"ב, טכסס.

3. Florida Department of Correction, Recidivism Report, may 2001, www.dc.state.fl.us